

STANISLAV ŠIŠKA
Archeologický ústav SAV, Nitra

NOVÉ LOKALITY TISZAPOLGÁRSKEJ SKUPINY

V problematike eneolitického osídlenia východného Slovenska sa doteraz najväčšia pozornosť venovala výskumu tiszapolgárskej skupiny. Jeden zo závažných činiteľov, podnecujúci k jej intenzívnejšiemu štúdiu, bola skutočnosť, že v tomto období došlo k prvému rozmachu kovovej (medenej i zlatej) industrie, pričom aj výrobky z kameňa nadobúdajú osobitý ráz. Napriek tomuto úsiliu sa doteraz zistilo len 20 lokalít tiszapolgárskej skupiny, a preto každý nový nález z tohto obdobia je cenným prínosom z rôznych hľadísk. Poukazujú na to i nepočtené, ale výrazné nálezy z Porúbky a Hriadok.

I. P o r ú b k a, okr. Michalovce.

Lokalita leží na severnom okraji Východoslovenskej nížiny, na úpätiach Vihorlatského pohoria. Po hlbokej orbe na okraji Porúbskeho lesa zachránil 11. XI. 1969 Ján Dudík medený sekeromlat, niekoľko menej výrazných črepov a obsidiánové artefakty. Pri obhliadke lokality v apríli r. 1970 sme našli dva nezdobené črepy, ktoré podľa štruktúry materiálu a úpravy povrchu patria do náplne tiszapolgárskej alebo bodrogkeresztúrskej skupiny. Až plánovaný zisťovací výskum ukáže, či sekeromlat pochádza z pohrebiska, alebo je zriedkavým nálezom zo sídliska.

Medený sekeromlat má oblúkovite prehnutú hlavnú os, slabo zaoblené ostrie a zúžené, dnes už takmer zahrotené tylo. V hornej tretine je okrúhly otvor s priemerom 17 mm, ktorého steny sa z vonkajšej strany nepravidelne rozširujú a v tomto mieste má priemer 21–22 mm. Z jednej strany je sekeromlat poškodený novovekým zásahom (najskôr orbou), čím vzniká dojem nepravidelného formovania jeho hornej časti. Po celom povrchu je sekeromlat silne korodovaný. Dĺžka sekeromlatu 146 mm, šírka ostria 19 mm, maximálna šírka 29 mm, váha 187,8 g (obr. 1).

Pre nedostatok výraznejšieho sprievodného materiálu môžeme sekeromlat z Porúbky bližšie datovať iba na základe typologického rozboru. Okrem sekeromlatu z Trhovišťa, pochádzajúceho zo zberu,¹ zvlášť početné analógie sú na pohrebisku v Tibave, vzdialenom od Porúbky približne 6–7 km. Slabo prehnu-

¹ Novotná M., Medené nástroje a problém najstaršej ťažby medi na Slovensku, SIA III, 1955, 70–100, obr. 1:1.

tou hlavnou osou sú mu blízke sekeromlaty z hrobov 4, 7 a 10/55, ale predovšetkým sekeromlat z hrobu 11/55, u ktorého je hlavná os tiež slabo lomená.² Všetky spomínané hroby patria už k mladšej časti tibavského pohrebiska, datovanej do pokročilej fázy tiszapolgárskej skupiny, ktorú sme v rámci triedenia polgárskeho komplexu predbežne označili ako fázu Polgár IIIb.³ Vychádzajúc z predpokladanej postupnosti hrobov na tibavskom pohrebisku od tiszapolgárskej k bodrogkeresztúrskej skupine, ako aj z rozboru sprievodnej keramiky, súdime, že sekeromlaty zo spomínaných hrobov v Tibave stoja už blízko začiatkov klasickej bodrogkeresztúrskej skupiny. Jej pamiatky sú zatiaľ na východnom Slovensku veľmi sporadické a niekoľko fragmentov keramiky poznáme len z Tibavy, Barce, Stredy nad Bodrogom a najnovšie zo Zemplína.

V širšom ponímaní sekeromlat z Porúbky sa najviac približuje k typu Pločnik a najmä k typu Čoka (podľa triedenia F. Schuberta).⁴ Kým typ Pločnik je rozšírený v tiszapolgárskej i v bodrogkeresztúrskej skupine, typ Čoka sa vyskytuje predovšetkým v bodrogkeresztúrskej skupine, avšak objavuje sa už aj vo vyvinutej fáze tiszapolgárskej skupiny (Tibava). Domnievame sa preto, že vzhľadom na pomerne hustú koncentráciu lokalít tiszapolgárskej skupiny v tejto časti východného Slovenska a početné analógie medených sekeromlatov, môžeme aj sekeromlat z Porúbky datovať do vyvinutej fázy tiszapolgárskej skupiny.

Sekeromlat z Porúbky rozmnožuje doterajší značný počet medených výrobkov tohto druhu. Nie je náhodné, že všetky medené sekeromlaty z východného Slovenska (12 exemplárov), datované do staršieho eneolitu, pochádzajú výlučne z oblasti pod pohorím Vihorlat. Ak k tomu pripočítame i sekeromlaty zo Zakarpatskej oblasti USSR,⁵ ktorá geograficky priamo nadväzuje na územie pod Vihorlatom, je tento výskyt medených sekeromlatov v podhorskom páse zvlášť nápadný. Poukazuje azda na cesty, ktoré spájali najsevernejšiu časť Potisia s územím dnešného Rumunska a smerovali cez karpatské priesmyky i do Poľska a na Ukrajinu. Tieto vzájomné styky v staršom eneolite sú dnes už doložené na obidvoch stranách karpatského pohoria. Ako sme už poukázali na inom mieste, nevylučujem ani existenciu metalurgických dielní na severe Východoslovenskej nížiny.⁶

Nález z Porúbky je závažný ešte z jedného hľadiska: pochádza z najsevernejšie a najvyššie situovanej lokality polgárskych skupín na východnom Slovensku, zasahujúcej priamo do horského oblúka Karpát (nadmorská výška 300 m). Spolu s výšinným sídliskom v Hrčeli (okr. Trebišov), ležiacim v Zemplínskej pahorkatine v nadmorskej výške 189,7 m (výška oproti ostatnému okoliu 70 m), dokladá opätovné osídľovanie relatívne vyšších polôh už v staršom eneolite. Nabáda zároveň venovať pozornosť aj horským oblastiam, lebo celý doterajší terénny výskum polgárskeho komplexu na východnom Slovensku sa obmedzil len na rovinaté územia.

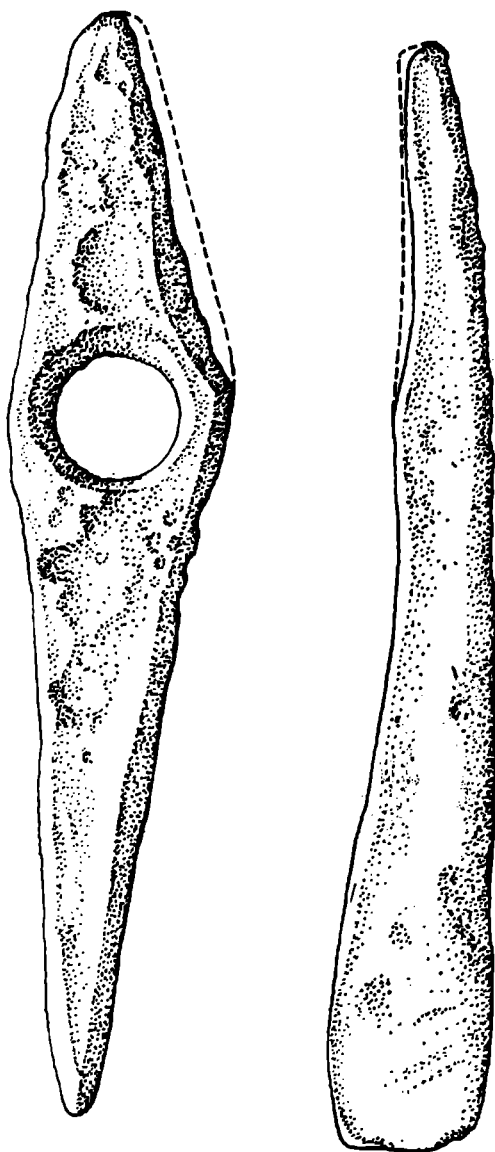
² *Andel K.*, Pohrebisko z doby medenej v Tibave na východnom Slovensku, SIA VI-1, 1958, 39–49, obr. 6; *Šiška S.*, Pohrebisko tiszapolgárskej kultúry v Tibave, SIA XII-2, 1964, 293–356, obr. 7:24, obr. 8:19, obr. 10:25, obr. 11:30.

³ *Šiška S.*, Tiszapolgárska kultúra na Slovensku, SIA XVI-1, 1968, 138.

⁴ *Schubert F.*, Zu den südosteuropäischen Kupferäxten, Germania 43, 1965, 274–295, obr. 1:1 — typ Pločnik, obr. 1:III — typ Čoka.

⁵ *Jankovich M. J.*, Podkarpatská Rus v prehistorii, Mukačevo 1931, tab. III:4–11.

⁶ *Šiška S.*, SIA XVI-1, 1968, 119.

Obr. 1. Porúbka, okr. Michalovce. Medený sekeromlat.

II. H r i a d k y, okr. Trebišov.

Sídliisko tiszapolgárskej skupiny, objavené 17.VI. 1969 autorom tohto príspievku, má svojou polohou značne odlišný charakter ako lokalita v Porúbke. Rozprestiera sa po ľavej strane odvodňovacieho „Manovho kanála“ na slabo zvlnenej rovine (poloha Vyšné), v daždivých obdobiach často podmáčanej spodnou vodou (kóta 106 m). V čase prieskumov sa tu — a v nasledujúcom roku i v širšom okolí — uskutočňovali veľkoplošné odvodňovacie úpravy terénu, pri ktorých boli rozrušené desiatky sídliskových objektov z početných úsekov praveku i protohistorického obdobia. Počas melioračných prác lokalitu sústavne sledovalo Výskumné pracovné stredisko AÚ v Košiciach.

Napriek hustej sieti odvodňovacích rýh podarilo sa nám zistiť nálezy tiszapolgárskej skupiny len na dvoch blízko seba ležiacich miestach. Podľa profilov na stenách odvodňovacích rýh boli v obidvoch polohách plytké, pravdepodobne menšie, do zeme zahĺbené sídliskové objekty.

Z menšieho počtu keramických fragmentov sú výrazné najmä štyri zlomky z vysokej, zvonovite profilovanej dutej nôžky, opatrenej v hornej časti výrazným vydutím a malými kruhovými otvormi. Spodný obvod nôžky je lemovaný nízkym jamkovaným plastickým pásikom. Charakteristický je aj črep z väčšej misovitej nádoby, zdobený vysokým, slabo zahroteným a z dvoch strán jamkovite stlačeným výčnelkom. K zriedkavým nálezom v tiszapolgárskej skupine patrí kamenný klin, ktorého pre jeho výnimočnosť opisujeme podrobnejšie:

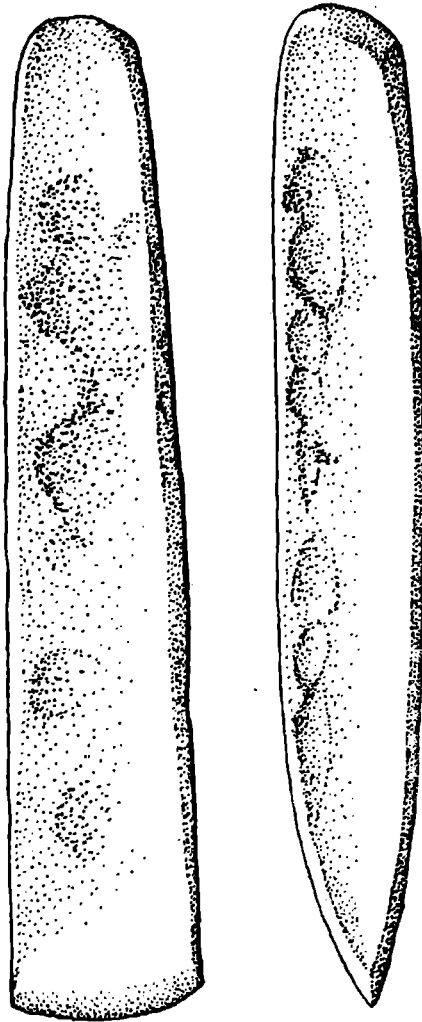
Klin z ryolitického tufitu, na povrchu žltobielej, pod patinou bielej farby, dobre vyhladený. Z čelného priemetu má slabo bikonvexný, temer obdĺžnikový tvar, rovné, súmerné zaoblené ostrie; z bočného profilu je klin symetricky zbrúsený a má zaoblené tylo. Z jednej čelnej a z obidvoch bočných strán je miestami slabo poškodený. Dĺžka 133 mm, abs. šírka (v mieste ostria) 25 mm, výška 19 mm, váha 71,9 g⁷ (obr. 2).

Zachránená keramika jednoznačne poukazuje na vyspelú fázu tiszapolgárskej skupiny. Charakteristickým znakom sú vysoké zahrotené výčnelky s horizontálnym, zriedkavejšie vertikálnym otvorom, niektoré sú často pri základni len jamkovite stlačené. Rovnako sú typické aj vysoké duté nôžky s výrazným vydutím v hornej časti a kruhovými otvormi na stenách. V starších obdobiach vydutie podobných rozmerov sa nevyskytuje a uplatňuje sa len slabšia profilácia nôžky. Lemovanie spodného okraja nôžky radom zaoblených výčnelkov rôznych tvarov a zriedkavejšie i plastickým jamkovaným pásikom má už dlhšiu tradíciu; časté je už v prototiszapolgárskej fáze. Obidva spomínané prvky, tj. vydutie a lemovanie nôžky plastickým ornamentom sa však vyskytuje len vo východoslovenskej zložke tiszapolgárskej skupiny; v ostatných jej zložkách je podobné vydutie veľmi zriedkavé a lemovanie nôžky plastickým ornamentom ani nepoznáme.

Vzácnym inventárom tiszapolgárskej skupiny na celom území jej rozšírenia je kamenný klin. Klíny menších rozmerov poznáme len z Tibavy (d. 83 mm) a z Lúčok (d. 69 mm),⁸ ktorý však patrí do prototiszapolgárskej fázy. Obidva klíny,

⁷ Pri opise sme sa pridrižovali terminológii J. Malinu a T. Velínskeho (K metodice výzkumu archeologických kamenných pamätok pravého až protohistorického obdobia, Katedra prehistorie, filozofická fakulta UJEP Brno, 1970).

⁸ Šiška S., SIA XVI-1, 1968, 120, obr. 24:3.

Obr. 2. Hriadky, okr. Trebišov. Kamenný klin.

podobne ako klin z Hriadok, sú z ryolitického tufitu. Spomínané nástroje, ako i ďalšie desiatky sekeriek z východného Slovenska, vyrobených z rovnakého materiálu, sa vyznačujú nápadnou mäkkosťou a nízkou váhou. Často sú u nich pozorovateľné svetlejšie a tmavšie smuhy vzniknuté striedaním vrstvičiek s rozdielnym zastúpením jednotlivých komponentov vulkanického popola alebo iného sedimentačného materiálu.⁹

⁹ Petrografický posudok hornín, z ktorých sú tieto nástroje zhotovené, urobil RNDr. J. Schwartz z Katedry geológie a mineralógie Baničkej fakulty v Košiciach ešte r. 1956. Klin z Hriadok je vyrobený z totožného materiálu.

Nástroje z tejto horniny sa vyskytujú len v polgárskom kultúrnom komplexe, najmä v jeho starších obdobiach (skupina Tiszapolgár-Csöszhalom-Oborin, protiszapolgárska fáza, tiszapolgárska skupina). V klasickej bodrogkeresztúrskej skupine ich zatiaľ nepoznáme, pravdepodobne pre nedostatočný výskum, sú však neznáme aj v pomerne dobre preskúmanej lažnianskej skupine, uzavierajúcej vývoj polgárskeho komplexu. Rozmiestenie spomínaných nástrojov sa obmedzuje na východné Slovensko (len na Východoslovenskú nížinu) a priľahlú časť Zakarpatskej oblasti USSR, pričom ryolitické tufity a tufity podobného charakteru sa na východnom Slovensku vyskytujú na viacerých miestach.

O praktickom využití klinu z Hriadok i ostatných nástrojov (sekeriek) z tejto horniny si možno ťažko urobiť predstavu. Časté sú na pohrebiskách, no vo veľkom počte sa celé sekerky, ich zlomky alebo polovôrobky nachádzajú i na sídliskách. Podľa mikroskopických pozorovaní nemá klin z Hriadok — podobne ako ostatné nástroje podrobené rozboru — stopy po pracovnom použití. Je možné, že na pohrebiskách boli náhradou za oveľa ťažšie vyrábané nástroje z tvrdých hornín, pričom niektoré sa mohli používať i na praktické účely, pri spracúvaní mäkkších materiálov (organické látky apod.); odpoveď na to dá až systematický rozbor všetkých dostupných nástrojov.

НОВЫЕ МЕСТОИЗНАХОЖДЕНИЯ КУЛЬТУРЫ ТИССО-ПОЛЬГАРСКОЙ ГРУППЫ

В Порубке, район г. Михаловце, в верхнем слое (на поверхности) был найден бронзовый топор-молот (рис. 1). На основании типологического анализа его можно отнести к развитому этапу культуры тиссо-польгарской группы. В результате того увеличивается имеющееся значительное количество бронзовых топоров-молотов (12), обнаруженных в восточной Словакии; все они были найдены в северной части Восточнословацкой низменности на ее окраинах, у подножья горного хребта Вигорлат.

Из местонахождения Грядки (рай. города Требишов) известны находки культуры поселения тиссо-польгарской группы, из которых представляет интерес, в особенности, каменный клин (рис. 2) из мягкого туффиита. Орудия, сделанные из этой породы, среди предметов культуры тиссо-польгарской группы в восточной Словакии очень часто встречаются в погребениях и поселениях. Ввиду чрезвычайно низкой твердости материала, их назначение остается неясным.

NEUE FUNDORTE DER TISZAPOLGÁR-GRUPPE

In Porúbka, Bez. Michalovce, fand man bei Geländebegehungen eine Kupferaxt (Abb. 1). Der typologischen Analyse nach gehört sie in die entwickelte Phase der Tiszapolgár-Gruppe. Sie vermehrt die bisherige beträchtliche Zahl der Kupferäxte (12 Exemplare) aus der Ostslowakei, die alle am Nordrand der ostslowakischen Tiefebene, am Fuß des Vihorlatgebirges, zum Vorschein gekommen sind.

Aus dem Fundort Hriadky, Bez. Trebišov, stammen Siedlungsfunde der Tiszapolgár-Gruppe, von denen namentlich das Steinbeil (Abb. 2) aus weichem Tuffit nennenswert ist. Geräte aus diesem Gestein sind in der ostslowakischen Tiszapolgár-Gruppe auf Gräberfeldern und in Siedlungen recht häufig. Ihre Funktion ist in Anbetracht der außergewöhnlich geringen Härte des Materials unklar.

Übersetzt von B. Nieburová